

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПРИ ПОДОЛАННІ ЗМІСТОВНИХ КОЛІЗІЙ

О. В. Москалюк

кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуті окремі аспекти подолання змістовних колізій. Автор вважає, що колізійний принцип *lex specialis* (правило пріоритету спеціальної норми) не має універсального характеру. Подолання змістовних колізій, які є наслідком помилки законодавця, здійснюється шляхом застосування принципів права.

Ключові слова: змістовна колізія, колізійний принцип, телеологічний спосіб тлумачення, системний спосіб тлумачення.

В статті рассматриваются некоторые аспекты преодоления содержательных коллизий. Автор считает, что коллизионный принцип *lex specialis* (правило приоритета специальной нормы) не имеет универсального характера. Преодоление содержательных коллизий, которые являются следствием ошибки законодателя, осуществляется путем применения принципов права.

Ключевые слова: содержательная коллизия, коллизионный принцип, телеологический способ толкования, системный способ толкования.

The author examines some peculiarities of resolving content-based conflicts of legal norms. He argues that *lex specialis* principle (the rule of the special norm priority) is not general as does not embrace all the cases.

Thus, the mediating between content-based conflicts of legal norms, which originated from legislator lapses, must be carried out by means of applying general principles of law.

Keywords: *content-based conflict, conflict of norms principle, teleological interpretation, system-based interpretation.*

Колізії норм права зумовлюють необхідність їх подолання в юридичній практиці, тобто необхідність здійснити вибір однієї з двох норм, які перебувають в суперечності між собою, з метою вирішення конкретних життєвих ситуацій. Серед всіх видів колізій найчастіше зустрічаються змістовні колізії, що виникають між нормами рівної юридичної сили внаслідок часткового збігу об'ємів правового регулювання і обумовлені специфікою регламентації суспільних відносин. Тобто суть змістовної колізії полягає в наступному: на врегулювання одних суспільних відносин претендують загальна і спеціальна норми. Загальна норма врегульовує суспільні відносини в цілому, спеціальна норма встановлює певні особливості порівняно з загальною, тобто врегульовує вужче коло суспільних відносин.

Подолання колізій здійснюється переважно шляхом використання колізійних норм або вироблених теорією права колізійних принципів. Для подолання змістовних колізій застосовується відомий ще з часів римського права колізійний принцип *lex specialis derogat generalis* (лат. «спеціальний закон відмінняє (витісняє) загальний закон»)*.

* Незважаючи на те, що колізійний принцип *lex specialis derogat generalis* в дослівному перекладі означає «спеціальний закон відмінняє (витісняє) загальний закон», колізійний принцип *lex specialis* слід розглядати як правило пріоритету спеціальної норми. Саме таке трактування цього колізійного принципу відповідає його правовій природі. Адаже в процесі застосування правових норм здійснюється вибір не правового акта, який містить суму правових норм, а конкретної правової норми – нормативного припису [1].

Колізійний принцип *lex specialis*** традиційно у вітчизняній юридичній науці та практиці розглядається як основний засіб подолання змістовних колізій (праці С. Погребняка [2], А. Мірошниченка [3], І. Самсіна [4], В. Ротаня [5] та ін.). Але поза увагою юридичних досліджень залишається проблема подолання змістовних колізій шляхом використання принципів права, що в окремих випадках призводить до необхідності застосування загальної норми всупереч колізійному принципу пріоритету спеціальної норми. Тому метою цієї статті є встановлення співвідношення принципів права та колізійного принципу *lex specialis* (правила пріоритету спеціальної норми) в механізмі подолання змістовних колізій. Її новизна полягає в обґрунтуванні доцільності використання принципів права при подоланні змістовних колізій, які є наслідком помилки законодавця.

Для досягнення вказаної мети необхідно виконати такі завдання:

- з'ясувати правову природу колізійного принципу *lex specialis* (колізійного принципу пріоритету спеціальної норми);
- визначити причини виникнення змістовних колізій;
- проаналізувати правозастосовну практику, пов'язану з використанням принципів права при подоланні змістовних колізій;
- встановити підстави застосування принципів права при подоланні змістовних колізій.

Колізійні принципи *lex specialis derogat generalis* (лат. «спеціальний закон відмінняє (витісняє) загальний закон»); *lex posterior derogat priori* (лат. «пізнішим законом відмінняється більш ранній»); *lex posterior generalis non derogat priori speciali* (лат. «наступний загальний закон

** Для позначення колізійного принципу *lex specialis* ми використовуємо також поняття «колізійний принцип пріоритету спеціальної норми» та поняття «правило пріоритету спеціальної норми».

не скасовує більш ранній спеціальний закон аналогічної юридичної сили») ґрунтуються на припущенні розумності законодавця: «законодавець завжди мислить послідовно і ніколи не допускає протиріччя з самим собою». В контексті колізійного принципу *lex specialis* (колізійного принципу пріоритету спеціальної норми) це припущення означає: «прийняття спеціальної норми свідчить про наявність спеціальної цілі законодавця: врегулювати певний різновид суспільних відносин інакше, ніж загальна норма». Зазначене припущення обумовлюється об'єктивним характером змістовних колізій. Змістовні колізії здебільшого створюються законодавцем свідомо з метою забезпечення диференціації правового регулювання, яка досягається шляхом створення спеціальних норм. Таким чином спеціальні норми відображають особливості та характерні риси суспільних відносин.

Отже, правило пріоритету спеціальної норми пов'язане з тим, що «шляхом видання спеціальної норми законодавець недвозначно виявляє своє ставлення до регулювання конкретного випадку у певний спосіб, на відміну від інших подібних випадків, які охоплюються нормою загального характеру» [6, с. 62]. Як вказується в юридичній літературі, спеціальний закон покликаний врахувати особливості суспільних відносин, а тому саме він краще пристосований для регулювання певного різновиду суспільних відносин. В такому випадку одна норма отримує значення загального правила, а інша – винятку, який виключає застосування загального правила [7, с. 79; 8, с. 171, 172; 9, с. 44-46]. Тому в процесі вибору правової норми слід виходити з того, що «оскільки при вирішенні конкретної справи задачею застосування закону є втілення волі законодавця, ми досягаємо цієї мети, застосовуючи спеціальну, а не загальну норму» [10, с. 252].

Проте в окремих випадках змістовні колізії виникають через невивченість автором проекту закону чинного законодавства з певного предмета правового регулювання. Змістовні колізії також часто обумовлюються політичними чи іншими суб'єктивними мотивами, що призводить до невиправданого створення спеціальних норм. За таких обставин виникає закономірне питання: чи підлягає застосуванню колізійний принцип *lex specialis*, коли спеціальна норма не може бути пояснена спеціальною ціллю, яку переслідував законодавець, приймаючи згадану норму?

Даючи відповідь на це питання, слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі та правозастосовній практиці надання пріоритету спеціальній нормі при подоланні змістовних колізій часто здійснюється без посилання на колізійний принцип *lex specialis*.

Так, в одному з радянських підручників з теорії права відзначається: «якщо спеціальна норма вирішує яке-небудь питання відмінно від правила загальної норми, застосуванню належить у відповідних випадках норма спеціальна, оскільки вона для того і встановлюється, щоб певний вид суспільних відносин в тих чи інших напрямках врегулювати інакше, ніж регулюються такі відносини. З другого боку, до відносин, на які поширюється дія виняткових норм, не застосовуються відповідні загальні і спеціальні норми, присвячені вирішенню того ж питання» [11, с. 172]. Тобто принцип *lex specialis* як принцип подолання колізій не згадується, а застосування спеціальної норми здійснюється внаслідок використання телеологічного (цільового) способу тлумачення правових норм, який передбачає з'ясування змісту норми за допомогою визначення її мети. І дійсно, в юридичній літературі цілком слушно зауважується, що спеціальні нор-

ми мають особливу телеологічну підставу, тобто спеціальну мету, яка може ухилятися від загальних цілей, що переслідуються тими чи іншими принципами цієї галузі права. Спеціальні норми співставляються з загальними за цілями (особливими й загальними) [9, с. 44].

Не згадує колізійний принцип *lex specialis* і О. Пиголкін, який, відзначає, що безпосередній зв'язок між правовими нормами може проявлятися також в тому, що одна норма може встановлювати певні винятки з загального правила, сформульованого в останній нормі [12, с. 80]. В цьому випадку пріоритетне застосування спеціальної норми пояснюється використанням системного способу тлумачення, який ґрунтується на необхідності встановлення функціональних зв'язків взаємозалежності, взаємодії, обмеження та виключення між правовими нормами.

Схожий підхід до подолання змістовних колізій зустрічається і в американській юридичній науковій літературі та практиці Верховного Суду США [13, с. 464-466]. При подоланні змістовних колізій здійснюється «розведення» норм права таким чином, наче останні насправді спрямовані на врегулювання різних фактичних обставин, а не на врегулювання одних фактичних обставин. При цьому посилення на колізійний принцип *lex specialis* не відбувається. Фактично Верховний Суд США здійснює обмежувальне тлумачення загальної норми, встановлюючи, що дія загальної норми не перетинається з дією спеціальної норми.

З викладеного можна зробити висновок, що колізійний принцип *lex specialis* (правило пріоритету спеціальної норми) слід розглядати як результат застосування системного та телеологічного способу тлумачення. Тому вибір правової норми у випадку змістовної колізії повинен визначатися не просто формальним за-

стосуванням колізійного принципу пріоритету спеціальної норми, а результатом його аналізу з позиції відповідності чи невідповідності принципам права і цілям правового регулювання. За умови, коли змістовна колізія є наслідком помилки законодавця, правило пріоритету спеціальної норми не може використовуватися. Як зазначає А. Мірошніченко, змістовний принцип вирішення колізій існує не тому, що хтось колись його закріпив, а тому, що відносини в суспільстві як саморегулятивній системі будуть краще врегульовані у тому випадку, коли буде застосоване правило, що краще враховує існуючу ситуацію, тобто при встановленні якого були враховані якісь особливі обставини, залишені поза увагою при формулюванні загального правила. Для того, щоб визнати норму спеціальною, слід відповісти на питання: чи виправдане встановлення спеціального положення якимись особливими мотивами? Відповідно, якщо відповідь буде негативна, відсутні підстави вважати норму, начебто «спеціальну» за колом врегульованих відносин, спеціальною для цілей вирішення колізій [3, с. 201]. На необхідності врахування принципів права при подоланні змістовних колізій наголошується також в одному з російських навчально-практичних посібників з тлумачення правових норм. На думку його авторів, спеціальні норми якщо і жертвують тим чи іншим принципом, то завжди на користь іншого правового принципу, який в цьому випадку через особливі умови має важливіше значення. Водночас, спеціальна норма не може ухилятися від принципу-максимуму, який виражає суть галузі права. Якщо спеціальна норма суперечить такому принципу, то застосовуватися повинна не спеціальна, а загальна норма [8, с. 46].

Пояснимо викладену нами позицію на такому прикладі. Відповідно до час-

тини 3 статті 99-1 КПК України, постанова судді про відмову в порушенні кримінальної справи може бути оскаржена особою, інтересів якої вона стосується, або її представником протягом семи днів з дня одержання копії постанови в апеляційному порядку. Відповідно до частини 5 статті 251 КПК України, на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи протягом семи днів з дня її винесення особа, яка подала скаргу, вправі подати апеляцію до апеляційного суду. Отже, існує колізія між такими нормами в частині визначення моменту, з якого обчислюється термін на оскарження постанови вказаними особами. З точки зору співвідношення між такими нормами, норму ст. 251 КПК України слід визначати спеціальною, оскільки вона врегульовує питання особливостей попереднього розгляду в справах, які порушуються за скаргою потерпілого (тобто врегульовує вужче коло суспільних відносин, ніж норма ст. 99-1 КПК України). Однак чи можна пояснити наявність норми ст. 251 КПК України спеціальною ціллю, яку переслідував законодавець при її створенні? Адже фактично її застосування може призводити до реального обмеження прав на апеляційне оскарження. В цьому випадку, незважаючи на спеціальний характер норми ст. 251 КПК, перевага повинна надаватися ст. 99-1 КПК України як нормі, яка реально забезпечує право особи на апеляційне оскарження.

Саме така позиція відображена і в абз. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції» від 30.05.2008 №6 [14], де зазначається, що з урахуванням необхідності реального забезпечення прав потерпілого, при колізії між нормами ч. 3 ст. 99-1 і ч. 5

ст. 251 КПК у частині визначення моменту, з якого обчислюється строк на оскарження постанови зазначеними особами, слід визнати правильною практику тих суддів, який цей строк обчислюють із дня одержання копії постанови судді про відмову в порушенні кримінальної справи, а не з дня винесення цієї постанови.

Обґрунтування застосування загальної норми при подоланні змістовних колізій може здійснюватися також з таких міркувань. Уже зазначалося, що правило пріоритету спеціальної норми ґрунтується на припущенні розумності законодавця, яке в контексті подолання змістовних колізій означає: «прийняття спеціальної норми свідчить про наявність спеціальної цілі законодавця: врегулювати певний різновид суспільних відносин інакше, ніж загальна норма». Отже, правило про переважне застосування спеціальних положень законодавства, правових норм (правових приписів) слід визнати таким, що ґрунтується на законодавстві, випливає із його логіки (люди, що писали проект нормативного акта, повинні були думати так само розумно, як і особа, що читає цей текст) [5, с. 436].

Але спеціальна норма, яка не може бути пояснена спеціальною ціллю і суперечить принципам права, безумовно, порушує логіку законодавства. Тому таку змістовну колізію не можна розглядати як об'єктивну колізію, а отже, і створення спеціальної норми в такому разі слід розглядати як законодавчу помилку.

Зважаючи на наведені нами аргументи, класична формула *lex specialis derogat generalis* (лат. «спеціальний закон відмінняє (витісняє) загальний закон»), яка ґрунтується на припущенні розумності законодавства, може бути спростована в конкретній ситуації за допомогою посилань на загальні правові принципи або цілі правового регулювання, що порушуються при застосуванні колізійного

принципу *lex specialis* і свідчать про нерозумність дій законодавця.

Отже, при встановленні співвідношення принципів права і колізійного принципу пріоритету спеціальної норми слід виходити з такого. Колізійний принцип *lex specialis* не має універсального характеру. Коли наявність спеціальної норми не може бути пояснена з точки зору спеціальної мети врегулювання суспільних відносин законодавцем, а застосування загальної норми краще відповідатиме принципам права та цілям правового регулювання, вибір правової норми доцільно здійснювати на користь загальної нор-

ми. Інакше кажучи, подолання змістовних колізій шляхом використання колізійного принципу *lex specialis* можливе лише при подоланні позитивних змістовних колізій, які виникають як результат об'єктивної необхідності диференціації правового регулювання.

Разом з тим, необхідно пам'ятати, що застосування загальної норми при подоланні змістовних колізій є винятком. Тому, обираючи загальну норму, суб'єкт вибору правової норми повинен обов'язково аргументувати таку позицію з точки зору принципів права і цілей правового регулювання.

Список використаної літератури

1. Дет. див.: Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк. – К.: Реферат, 2010. – 257 с.
2. *Погребняк С. П.* Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / С. П. Погребняк. – Х., 2001. – 201 с.
3. *Мірошниченко А. М.* Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: Монографія / А. М. Мірошниченко. – К.: Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 268 с.
4. *Самсін І. Л.* Тлумачення актів законодавства про оподаткування України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / І. Л. Самсін. – Одеса, 2009. – 224 с.
5. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [в 4 т.] / [Т. 4] Методологія тлумачення нормативно-правових актів [Ротань В. Г. та ін.; відп. ред. В. Г. Ротань]. – К.: Юридична книга, 2008. – 848 с.
6. *Малков В. П.* Конкуренция уголовно-правовых норм и ее преодоление // Советское государство и право. – 1975. – №3. – С. 59-62.
7. *Васильковский Е. В.* Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васильковский. – М.: Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. – 128 с.
8. *Черданцев А. Ф.* Толкование права и договора: учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.
9. *Смирнов А. В.* Толкование норм права: учебно-практ. пособие / А. В. Смирнов, А. Г. Манукян. – М.: Проспект, 2008. – 144 с.
10. *Кудрявцев В. Н.* Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – 352 с.
11. *Иоффе О. С.* Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М.: Госюриздат, 1961. – 381 с.
12. *Пиголкин А. С.* Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М.: Госюриздат, 1962. – 166 с.
13. *Carlos E. Gonzales.* The Logic of Legal Conflict: The Perplexing Combination of Formalism and Anti-Formalism in Adjudication of Conflicting Legal Norms / Oregon Law Review Summer, 2001. – Volume 80, Number 2 Cite as 80 Or. L. Rev. 447 (2001). – P. 454 – 577.
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції» від 30.05.2008 № 6 // Інформаційний сервер Верховного Суду України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>